



## IRÁNYTŰ RÖVID ELEMZÉS – A POLGÁRSÁGRÓL ÉS A KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁSRÓL

---

2016. 01. 22.

A polgárság fogalma korszakonként és a tudományos vizsgálódás különböző aspektusai szerint olyan összetett, sokszor ellentmondásos jelentéstartalommal telítődött, ami kontextustól függően gyakran nehézkessé teszi a megfelelő értelmezést. Cicero a kései Római Köztársaság (fontos a római polgárjog) társadalmát a *civitas*-t (vagy *res publica*-t) alkotó polgárok jog által egyesített közösségeként írja le, mely a jogok mellett kötelezettségeket (*munera*) is keletkeztet számukra. A polgárság fogalma ebben a vonatkozásban tehát nemcsak jogi kötőerőt jelent, hanem egyfajta felelősséggel vegyes közösségi tudaton (és kollektív szabadságeszményen) alapuló „társadalmi szerződést”. Amikor a görög polisz vagy az ókori Róma polgárfogalmáról beszélünk, akkor e fogalmi absztrakció korszakonkénti jelentésváltozásainak és jelentésbővüléseinek ellenére számos olyan elemet felfedezhetünk, ami a mai polgárfogalmunkban (helyesebben polgárfogalmainkban) is megtalálható. Ilyenek a közösségi gondolatot, az állampolgárság, mint jogi státusz (polgárjog), a közösségi szabadságeszmény és bizonyos fokú autonómia – bár a polgári forradalmak időszakáig az egyéni autonómia, az individualista, negatív szabadságfelfogás („szabadság az államtól”, „be nem avatkozás”) helyett a közösségi szabadság és felelősségérzet állt a középpontban (a kötelezettségek megelőzték a jogokat). A középkori város (Magyarországon leginkább a „szabad királyi város”, bár a mezővárosok is rendelkeztek bizonyos kiváltságokkal) polgársága számára az önkormányzásnak és öngazgatásnak már egy sokkal szűkebb perspektíváját kínálta, mint az önálló politikai entitásként létező polisz. A felvilágosodás a legfőbb szuverén szakralitását (uralkodásának Isten kegyelméből való voltát) vonta kétségbe, ezzel megkérdőjelezve a hatalom birtokosainak kiváltságait, az ún. feudális struktúrákat, hadat üzenve az uralkodói abszolutizmusnak, a nemesi előjogoknak, végső soron a fennálló rendszer, az *ancien régime* tradicionális legitimitásának és társadalomszervezési eszményének. Ezt a paradigmaváltást alapozták meg a társadalmi szerződéselméletek, az ekkor még többé-kevésbé összefonódó nacionalizmus és liberalizmus, a gyakorlatban pedig a polgári forradalmak és a polgári alkotmányosság.<sup>1</sup> A „polgári” jelző ebben a korszakban összefonódott a progresszióval (illetve a francia forradalom *liberté, égalité, fraternité* hármasságával). A polgárság, mint társadalmi osztály meghatározása a marxista történelem- és társadalomszemlélet nyomán kristályosodott ki, s így a polgárságnak a társadalmi

---

<sup>1</sup> Ehelyütt fontos distinkciót tenni a polgárság státusz-, eszmény- és osztályfogalma között. Magyarországon például a polgárság relatíve csekély súlya miatt a „polgári forradalom” hajtóerejét a kis- és középnemesség adta.



formáció-elméletben legfeljebb pillanatnyi pozitív szerep jutott, s az is csak analitikus értelmezési keretbe foglalva (igaz, a még feudális alapokon nyugvó vagy torlódó társadalomban a polgárság nemcsak a nemességgel, de a proletariátussal is szemben áll ebben az interpretációban). Az államszocializmus éveiben a polgárság „rendszeridegennek” számított, a „meghaladott” tőkés társadalmi struktúra uralkodó, „kizsákmányoló” osztályát („burzsoázia”)<sup>2</sup> jelölte. A rendszerváltozás hajnalán a „polgári társadalom” hívószava a demokrácia, az túlközpontosítással szembeni önszerveződés és a jólét ígéretét hordozta. Nem véletlen, hogy az önkormányzati törvény megalkotásakor – a francia modell alapján – az önkormányzatiságnak az eszményét, a helyi közösség részéről megnyilvánuló igényét hangsúlyosabbnak érezte a törvényhozó, mint a települések önkormányzásra való képességét (már csak amiatt is, mert a tanácsrendszerrel szemben az önkormányzatokban nem a hatalom helyi szerveit, hanem a helyi hatalom szerveit látta). A „polgárság” kifejezéshez manapság sokkal inkább a jog, az önszerveződés (ennek gazdasági és kulturális feltételei) és az autonómia kulcsszavak tapadnak, míg a történeti vagy osztályalapú megközelítések kevésbé hangsúlyosan jelennek meg. Az egyén („polgár”) szintjén szintén fontos még a biztos egzisztencia, a műveltség, és a társadalmi szolidaritással részben megfeleltethető, egyéni felelősséggel vegyes közösségi eszmény (esetenként a városi létforma).

Sik Endre és Szeitl Blanka a Tárki Társadalmi Riport 2016 kiadványban megjelent elemzésében<sup>3</sup> azokat tekinti polgárnak, akik a polgárság három dimenziója (polgári lét, polgári múlt és polgári értékrend) közül legalább kettőnek megfelelnek. A marxista szemlélet meghaladásával a hazai társadalomtudományok is új aspektusokból kezdték vizsgálni a polgárságot és a polgárosodás (gazdasági, szociokulturális, identitásalapú) folyamatát. Sőt, a „polgári Magyarország” hívószava, víziója, politikai programja is megfogalmazódott<sup>4</sup>. A demokratikus jogállam megszilárdulása, a piacgazdaság vállalkozói rétegének kialakítása, a „középosztályosodás” folyamata, a káderezemlélet helyett egy meritokratikus felfogás megfogalmazása, és egy kritikus értelmiségi attitűd kimunkálásának igénye mind ebbe az irányba mutattak. Bő negyedszázaddal később joggal tehetjük fel azt a kérdést, hogy hol akadtunk meg ezen az úton. Miért nem sikerült széles, nyugati értelemben vett középosztályt teremtenünk, miért nem sikerült tőkeerős kis- és középvállalkozásokat létrehozunk nagy számban, mikor és miért veszett el a magyar értelmiség autonómiája – ha ugyan volt alkalma kialakulni –, miért maradt politikai értelemben gyenge a civil társadalom, miért koptak meg a hatalommal szembeni ellensúlyok, és miért erősödött fel az apátia a részvételi politikai kultúra helyett?

<sup>2</sup> Maga a francia „bourgeois” kifejezés is „városlakót”, „városi polgárt” jelent.

<sup>3</sup> Sik Endre – Szeitl Blanka: Polgárság a mai Magyarországon. In. TÁRKI Társadalmi Riport 2016. 113-129.

<sup>4</sup> A Fidesz – Magyar Polgári Párt 1998-as választási programjában hirdette meg a „polgári Magyarország” jövőképét.



Vajon mindez kódolva volt az elitviselkedésben, az államszocializmus évtizedeinek gazdasági, szociológiai hagyatékában, a rendszerváltoztatás mikéntjében, esetleg külső determinációkban? Ezek a kérdések külön-külön is hosszas fejtegetést igényelnének, így kibontásukra ehelyütt nem vállalkozhatunk.

A „polgári lét” dimenziója, azon belül is a polgárság egzisztenciális alapja szoros összefüggést mutat a középosztályosodás kérdésével. Már-már közhelyszerűen szokás ismételtetni, hogy a polgári demokratikus berendezkedés stabil alapja a széles középosztály. Azzal sem árulunk el nagy titkot, hogy a mai Magyarországon ez a széles középosztály tulajdonképpen hiányzik. Ez a képlet látszólag csak akkor módosul, ha a középosztálynak egy kiterjesztő értelmezését fogalmazzuk meg, vagy amennyiben a vásárlóerő-paritáson mért jövedelmi standardot, a vagyoni helyzetet, a megtakarítások mértékét, a foglalkoztatási és újraelosztási rendszerben birtokolt pozíciót részben figyelmen kívül hagyva csupán a „jövedelmi közép” statisztikai vizsgálatára helyezzük a hangsúlyt. Ez azonban keveset árul el – különösen a fejlett, termelékeny gazdasággal rendelkező társadalmakkal összevetve – a magyar középosztály valódi helyzetéről. A magyar jövedelmi középréteg anyagi erőforrásai gazdasági, szociológiai értelemben elégtelenek a „középosztályi” létehez, miközben több társadalomkutató is arra a megállapításra jutott, hogy a rendszerváltozást követően – a nagy társadalmi várakozásokkal szemben – nem nőtt, inkább szűkült a középosztály részaránya. Mivel ezzel párhuzamosan mind az elit, mind a deprivált rétegek aránya bővült, a magyar társadalom szerkezete polarizálódott. Tehát a szociológiai értelemben vett középosztályt a jövedelmi középréteg feletti, a már – magyar viszonylatban – módosabb csoportok alkotják. Ez azt is jelenti, hogy a „középosztályi lét” alattiak (a kifejezetten depriváltak, az alsó-középrétegbe, s még a középrétegbe tartozók együttesen) a magyar társadalom jövedelmi szerkezetében csaknem kétharmados arányt képviselnek.<sup>5</sup> Nemzetközi összevetésben az összképet tovább rontja a vásárlóerő-paritás szempontrendszere, vagyis az, hogy mennyi terméket és szolgáltatást tudunk vásárolni egy valutában egy másik valutához mérve, figyelembe véve az árakat a különböző országokban.

A középosztály gyengeségével, az alsó-középosztálybeliek leszakadásával, a társadalmi mobilitás csatornáinak befagyásával együtt nőtt az erős, beavatkozó, újraelosztó állam iránti igény, miközben a magyar vállalkozói réteg tőkeszegény maradt, a társadalmi autonómiák csorbultak, az értelmiségi

---

<sup>5</sup> „Azok viszont, akik elég megtakarítással és folyó jövedelemmel rendelkeznek egy középosztályos kiadási szerkezet megfinanszírozásához, kevesen és nem is középen vannak ma Magyarországon. Egymást követő szociológiai vizsgálatok szerint ez utóbbi, tehetősebb csoport (a szociológiai értelemben vett középosztály) valahol ott kezdődik, ahol a népesség jövedelemmel mért alsó kétharmada (és ezzel a jövedelmi középréteg is) véget ér.” Tóth István György: Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In. TÁRKI Társadalmi Riport 2016. 82.



független egzisztenciák kompromittálódtak, s maga a politikai-gazdasági berendezkedés egyre inkább az oligarchizálódás jegyeit mutatja. Mindezek mögött nemcsak megörökölt, historikus adottságok, kényszerű trendek, de politikai akarat, értékválasztás is húzódik – ami sokszor a szűkebb, kedvezményezett csoportok mellett a társadalom leszakadó vagy tartósan perifériájára szoruló rétegeinek részleges támogatását is élvezi. Itt válik igazán hangsúlyossá a hiánya annak a stabilizáló, öntudatos és – a mindenkori hatalommal szembeni – önérdék-realizáló szerepnek, ami egy széles középosztály funkciója volna. Amikor „polgárosodásról”, a középosztály kiszélesítéséről beszélünk, általában a regnáló kormányok gazdaság- és társadalompolitikai koncepcióira, intézkedéseire gondolunk, ám legalább ilyen hangsúlyos terület a politikai kultúra, a civil attitűdök, vagy a politikai elit hatalom- és társadalom-felfogása. Ha megnézzük, a jelenlegi kormány hogyan viszonyul a civil szereplőkhöz, az értelmiségi és intézményi autonómiákhoz, a nyilvánossághoz, akkor nem kelleneke szociológiai tanulmányok és statisztikai mérőszámok ahhoz, hogy érzékeljük: nem közeledünk, hanem egyre távolabb sodródunk a polgári Magyarországtól.



E-mail: [kovacs.janos@iranytuintezet.hu](mailto:kovacs.janos@iranytuintezet.hu)

Honlap: [www.iranytuintezet.hu](http://www.iranytuintezet.hu)

Facebook: [www.facebook.com/iranytuintezet](https://www.facebook.com/iranytuintezet)

